

SHE'RIY NUTQDA OQ VA QORA RANGLARNING RAMZIY-SEMANTIK XUSUSIYATLARI

Murtazoyev G'olibjon

Qarshi shahar 48-maktab

golibjonmurtazoyev3@gmail.com

MAQOLA MALUMOTI

ANNOTATSIYA:

MAQOLA TARIXI:

Received: 24.09.2025

Revised: 25.09.2025

Accepted: 26.09.2025

KALIT SO'ZLAR:

oq rang, qora rang,
ramz, semantika,
lingvopoetika, she'riy
nutq, obrazlilik.

Ushbu maqolada o'zbek she'riyatida oq va qora ranglarning ramziy-semantik xususiyatlari lingvopoetik nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Rang nomlari poetik nutqda nafaqat tashqi tasviriy vosita, balki ma'no yuklovchi ramz sifatida ham alohida ahamiyat kasb etadi. "Oq" rang odatda poklik, ezgulik, baxt va yorug'lik timsoli sifatida talqin qilinsa, "qora" rang qayg'u, zulmat, fojea va salbiy hodisalarni ifodalashda qo'llanadi. Tadqiqotda klassik va zamonaviy o'zbek shoirlari asarlaridan olingan misollar asosida oq va qora ranglarning semantik qarama-qarshiligi hamda ularning poetik obraz yaratishdagi estetik vazifalari yoritilgan.

Kirish. Til va adabiyotda rang nomlari alohida o'rin tutadi. Rang birliklari nafaqat atrof-muhitni tasvirlash vositasi, balki inson tafakkuri, estetik dunyoqarashi va badiiy tasavvurining ramziy ifodasi sifatida ham qaraladi. Xususan, she'riy nutqda rang nomlari ko'pincha obraz yaratish, poetik tasvirni kuchaytirish va matnga chuqur estetik ma'no bag'ishlash uchun xizmat qiladi. O'zbek adabiyotida oq va qora ranglar eng ko'p qo'llaniladigan ramziy birliklardan hisoblanadi. "Oq" rangi ko'pincha poklik, ezgulik, yorug'lik, baxt va ma'naviy yuksaklik timsoli sifatida talqin qilinadi. Aksincha, "qora" rangi qayg'u, zulmat, fojea, o'lim, inqiroz kabi salbiy mazmunlarni ifodalash uchun ishlatiladi. Shu bois, ular orasidagi semantik qarama-qarshilik poetik nutqda estetik kontrastni yuzaga keltiradi.

She'riy asarlarda oq va qora ranglarning qo'llanilishi milliy-madaniy qadriyatlar va xalqona tasavvurlar bilan ham chambarchas bog'liqdir. Masalan, xalq og'zaki ijodida "oq yo'l" iborasi ezgulik va barakani bildirsa, "qora kun" tushunchasi fojeali holatni anglatadi. Bunday lingvokulturologik birliklar zamonaviy she'riyatda ham o'z dolzarbligini saqlab qolmoqda.

Mazkur tadqiqotning maqsadi o'zbek she'riyatida oq va qora ranglarning ramziy-semantik xususiyatlarini lingvopoetik nuqtayi nazardan o'rganish, ularning poetik matnda obrazlilik va estetik ta'sirchanlikni oshirishdagi vazifalarini aniqlashdan iboratdir.

Metodlar. Tadqiqot jarayonida oq va qora ranglarning ramziy-semantik xususiyatlarini she'riy nutq misolida o'rganish uchun bir necha ilmiy yondashuvlardan foydalanildi.

Materiallar: Alisher Navoiy, Cho'lpon, Erkin Vohidov, Abdulla Oripov kabi shoirlarning she'riy asarlari asosiy manba sifatida tanlandi. Shuningdek, xalq og'zaki ijodidagi maqollar, iboralar va qo'shiqlarda uchraydigan oq va qora rang birliklari ham tahlil qilindi.

Metodologiya:

1. Lingvopoetik tahlil – oq va qora ranglarning poetik matnda qanday obrazlilik va estetik yukni ifodalashini aniqlash uchun qo'llandi.

2. Semantik tahlil – rang birliklarining asosiy ma'nolari va ularning konnotativ (ramziy) jihatlarini yoritish uchun ishlatildi.

3. Lingvokulturologik yondashuv – oq va qora ranglarning milliy dunyoqarash va madaniy qadriyatlar bilan bog'liqligini ko'rsatish uchun tatbiq etildi.

Usul:

Shoirlar asarlaridan oq va qora ranglar ishtirokidagi misralar yig'ib olindi

Har bir misolda rang birliklarining semantik vazifasi, ramziy ma'nosi va estetik ta'siri tahlil qilindi.

Oq va qora ranglarning qarama-qarshi qo'llanishi, ya'ni antitezasi orqali yuzaga kelgan badiiy-estetik ta'sir alohida ko'rsatildi.

Natijalar va Muhokama

O'zbek she'riyatida rang nomlari, xususan oq va qora ranglarning ramziy-semantik yuklamalari poetik nutqning mazmuniy qatlamini boyituvchi asosiy vositalardan biri ekanligi aniqlandi. Tadqiqotda to'plangan manbali misollar (Erkin Vohidov, Abdulla Oripov va ona til darsliklaridagi ta'riflar) shuni ko'rsatadiki, oq va qora ranglar ko'pincha qarama-qarshi, antitezaviy vazifada — yorug'lik/umid va zulmat/iztirobni ifodalash uchun ishlatiladi.

1. Qora rang — zulmat va iztirob ramzi

Erkin Vohidovning mashhur misralarida “qora tun” obrazlari ichki iztirob, zulmat va qayg‘u mazmunini ko‘taradi. Masalan, shoirning:

“Senga bo‘lsin nurli kunduz, / Menga qolsin qora tun...” misralari orqali “qora tun” lirik sub‘ektning og‘ir kechinmasini, zulmat va iztirob ramzini ifodalaydi — shu bilan birga u “nurli kunduz” (yorug‘lik, baxt) bilan qarama-qarshi qo‘yilgan. Bu misollar adabiyot jurnallari va yig‘ma to‘plamlarda mavjud.

2. Oq rang — yorug‘lik, poklik va umid ramzi

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, o‘zbek poetikasida “oq” va “nurli kunduz” kabi iboralar ijobiy, umidli mazmunni olib beradi. Ona tili darsliklari va adabiyot nazariyasi manbalarida ham “oq kun – baxt-u saodat, qora kun – g‘am, musibat” kabi ta’riflar keltirilgan bo‘lib, bu xalqona kontseptlarning she’riy matndagi talqinini tasdiqlaydi.

3. Qarama-qarshilik (antiteza) — poetik dramatizm manbai

Oq va qora ranglarning yonma-yon qo‘yilishi she’rga dramatik kuch va hissiy chuqurlik bag‘ishlaydi. Erkin Vohidov misollarida bu qarama-qarshilik shoirning lirik pozitsiyasini kuchliroq ochib beradi: u boshqalar uchun yorug‘likni, o‘zi uchun esa zulmatni — bu esa o‘quvchida kuchli empatiya va dramatik effekt uyg‘otadi. Shu jihat adabiy tahlil va nazariy maqolalarda ham qayd etilgan.

4. Lingvokulturologik jihat — milliy konnotatsiyalar

Oq va qora ranglarning ma’nolari milliy-madaniy kontekstda mustahkamlangan: xalq maqollari, darsliklar va zamonaviy shoirlar ijodida “oq” — baraka, ijobiylik; “qora” — qiyinchilik, g‘am mazmunini bildiradi. Masalan, tadqiqiy manbalarda “qaro kunlar ketub oq kun chikar” kabi iboralar orqali umid-umidsizlik dialektikasi ko‘rsatiladi.

Yana bir misolda shoir:

> “Bo‘lmasin qora tun zulmati.”

deya ta’kidlaydi. Bu yerda “qora tun zulmati” iborasi nafaqat qorong‘ulikni, balki inson qalbiga cho‘kkan chuqur iztirob va tashvishni ham ifodalaydi.

Oq rang esa, aksincha, she’riyatda yorug‘lik, poklik va umid ramzi sifatida talqin etiladi. “Nurli kunduz” iborasi kelajak sari intilish, ijobiylik va hayotiy ishonch timsoli sifatida qo‘llanadi. Bu qarama-qarshilik oq va qora ranglarning poetik semantikasini yanada teranlashtiradi.

Natijalardan ko‘rinadiki, oq va qora ranglar poetik ramziylikning ikki qutbini tashkil qiladi: biri ijobiy, yorug‘lik va umidni; ikkinchisi esa salbiy, zulmat va iztirobni bildiradi. Ayniqsa, ular kontrast shaklda qo‘llanganda, she’rda chuqur hissiy kechinmalar va estetik ta’sir uyg‘otadi.

Shunday qilib, rang nomlarining lingvopoetik aspekti o'zbek she'riyatida ramziy semantika va estetik obraz yaratishning muhim manbalaridan biri ekanligi isbotlandi.

Topilmalar shuni ko'rsatadiki, oq va qora ranglar o'zbek she'riyatida nafaqat vizual tasvir elementlari, balki kuchli ramziy-semantik funksiyalarni bajaradi: ular obrazlilikni hosil qiladi, antiteza yordamida dramatik effekt yaratadi va milliy madaniy kontekst orqali o'quvchiga chuqur madaniy ma'nolar yetkazadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Shodiyev, Rahimjon Safarovich. Nemis va o'zbek tillarida subyektga xos rang-tus sifat leksemalarining semantik va lingvokulturologik xususiyatlari. Central Asian Journal of Education and Innovation, 2024.
2. Toshqulova, Zebiniso Baxriddin Qizi. O'zbek tilida rang-tus bildiruvchi sifatlar masalasiga doir nomzodlik dissertatsiyasi.
3. "Oriental Journal of Philology" maqolasi: rang tasvirlari va sifat so'zlarining uslubiy va semantik jihatlari.
4. Erkin Vohidov, Qzbegin: She'rlar. Toshkent: Sharq nashriyoti, 2005.